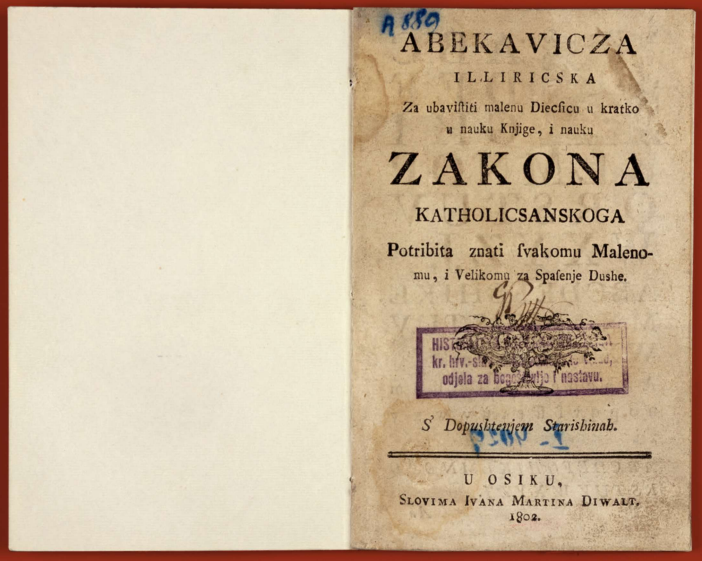

ABEKAVICZA

ILLIRICSKA

Za ubavistiti malenu Diecsicu u kratko u nauku Knjige, i nauku

ZAKONA

KATHOLICSANSKOGA

Potribita znati svakomu Malenomu, i Velikomu za Spasenje Dushe.

HIS… kr. hfv.-sl… odjela za bog… i nastavu.

S' Dopushtenjem Starishinah.

U OSIKU,
SLOVIMA IVANA MARTINA DIWALT,
1802.

Abekavicza illiricska za ubavistiti malenu Diecsicu u kratko u nauku Knjige, i nauku Zakona katholicsanskoga, Osijek, 1802.

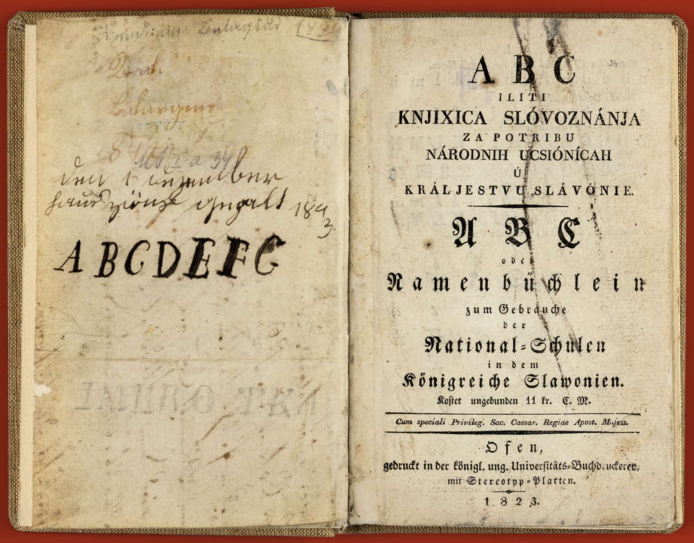

ABCDEFG

A B C
ILITI
KNJIXICA SLÓVOZNÁNJA
ZA POTRIBU
NÁRODNIH UCSIÓNICAH
Ú
KRÁLJESTVU SLÁVONIE.

A B C
oder
Namenbüchlein
zum Gebrauche
der
National-Schulen
in dem
Königreiche Slawonien.

Kostet ungebunden 11 kr. C. M.

Cum speciali Privileg. Sac. Caesar. Regiae Apost. Majest.

Ofen,
gedruckt in der königl. ung. Universitäts-Buchdruckerey,
mit Stereotyp-Platten.
1823.

ABC iliti knjixica slovoznanja / ABC oder Namenbüchlein, Budim, 1823.

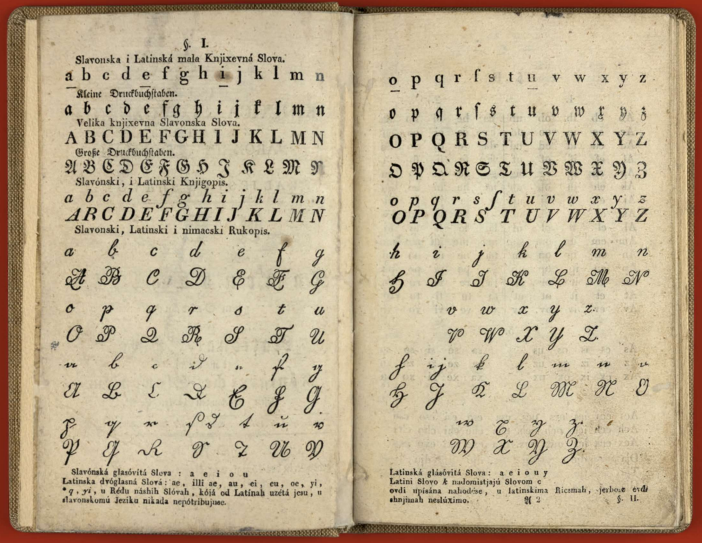

§. I.

Slavonska i Latinská mala Knjixevná Slova.

a b c d e f g h i j k l m n

Kleine Druckbuchstaben.

a b c d e f g h i j k l m n

Velika knjixevna Slavonska Slova.

A B C D E F G H I J K L M N

Große Druckbuchstaben.

A B C D E F G H I K L M N

Slavónski, i Latinski Knjigopis.

a b c d e f g h i j k l m n
A B C D E F G H I J K L M N

Slavonski, Latinski i nimacski Rukopis.

a b c d e f g
A B C D E F G
o p q r s t u
O P Q R S T U
v w x y z
V W X Y Z

Slavónská glasóvitá Slova: a e i o u

Latinska dvóglasná Slová: ae, ill ae, au, ei, eu, oe, yi, *y, yi, u Rédu náshih Slóvah, kójá od Latinah uzéta jesu, u slavonskomu Jeziku nikada nepótribujuse.

o p q r s t u v w x y z

o p q r s t u v w x y z

O P Q R S T U V W X Y Z

Latinski glasóvitá Slova: a e i o u y

Latini Slovo k nadomistjuju Slovom c ovdi upisána nahodise, u latinskima Riesmah, jesbose ovdi shujnah neuluximo.

A 2 §. II.

Iz knjige ABC iliti knjixica slovoznanja / ABC oder Namenbüchlein, Budim, 1823.

Početnice u 19. stoljeću

HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.11

JADRANKA NEMETH-JAJIĆ

Abekavicza, knjixica slovoznanja, imen knisica, shlabikar, knjixica imenah, abecedar, sve su to nazivi za istu vrstu udžbenika koje od polovice 19. stoljeća postupno zamjenjuje naziv *početnica*. Prvenstvo u uporabi novoga naziva pripada *Početnici za katoličke učionice u austrianskoj carevini* objavljenoj 1853. u Beču, dok je prva u tom stoljeću objavljena početnica, u Osijeku 1802, bila *Abekavicza illiricſka za ubaviſtiti malenu Diecſicu u kratko u nauku Knjige, i nauku Zakona katholicſanskoga potribita znati ſvakomu Malenomu, i Velikomu za Spaſenje Dushe*. Ovim su pregledom obuhvaćena prva izdanja tridesetak takvih udžbenika, danas pohranjenih u Hrvatskome školskom muzeju i Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, a koji su najvećma bili u uporabi u sjevernoj Hrvatskoj. S obzirom na to da se 1850-ih godina uvode bitne promjene pri njihovu sastavljanju, prvo se prikazuju početnice nastale u prvoj, potom u drugoj polovici 19. stoljeća.

Iako je riječ o hrvatskim početnicama, u prvoj polovici 19. stoljeća u većem se broju njih, ovisno o području kojem su bile namijenjene, usporedo rabe hrvatski i njemački, odnosno hrvatski i talijanski jezik. *Abekavicza illiricſka...*, već spomenuta prva u nizu početnica nastalih u tome stoljeću, ipak je pisana samo na hrvatskome jeziku, a u promatranome razdoblju pridružuju joj se još četiri: *Azbuka Slavenska*, koja 1814. izlazi u Mlecima, *Imen knisica za haszen ladanzkih uchilnic horvatzkoga orszaga*, objavljena 1836. u Budimu, *Imeno-knjixica za seoske uçionice*, u Trstu 1846, i *Abecedar za děcu sastavljen po Imbri Antoliću*, u Karlovcu 1847. Usporedna uporaba hrvatskoga i njemačkoga jezika javlja se u početnicama objavljenima u Budimu (kao mjesto izdanja navodi se njemački oblik imena grada Ofen) gdje 1823. izlaze čak tri hrvatske početnice: *ABC iliti knjixica slóvoznánja za potribu národnih ucsiónicah u Králjestvu Slávónie*, *Imen knisica za haszen varashkih uchilnic horvatzkoga orszaga* i *Imen knisica za haszen ladanzkih uchilnic horvatzkoga orszaga*, a 1828. i četvrta, *Shlabikar aliti jimen knyiz'ica za haszan ladanyzkih shkol Horvatzkoga naroda va Ugerszkom Kralyesztvu*. Usporedna uporaba njemačkoga javlja se u još dvjema početnicama objavljenima u Budimu: u početnici *Knjixica slovoznanja za potribu narodnih ucsionicah u C. K. Slavonsko-Srimskoj Kraini* iz 1831. i *Imen knižica za porabu varaških ucionah Krajestva Hèrvatskoga* iz 1846. te u početnici objavljenoj u Zagrebu 1848. *Abecedar za potrěbu narodnih učionicah u Hèrvatskoj i Slavonii a napose za vojničku krajinu*. Početnica s usporednom uporabom talijanskoga jezika *Knjixica imenah za seoske uçionice po cesaro-kraljskim derxavam* izlazi u Zadru 1847. Početnice su pisane slovopisom vremena kada su nastajale, pa u njima prevladava stara, nedijakritička grafija, a dijakritički znakovi Ljudevita Gaja javljaju se u početnici objavljenoj u Budimu 1846, u podnaslovu koje se navodi da je pisana "novim i skladnim pravopisom", te u početnici Imbre Antolića i *Abecedaru* iz 1848.

Početnice nastale u prvoj polovici 19. stoljeća bile su namijenjene svladavanju čitanja. Čitati se učilo metodom sricanja, koja za učenike nije bila nimalo jednostavna. Prvo je trebalo naučiti imena svih slova (odatle naziv *imen knižica*) te svladati nizove samoglasnika i slogova bez značenja (npr. *bi, bu, be, bo, ba, pi, pu, pe, po, pa*), nakon čega se prelazilo na čitanje riječi, rečenica i tekstova. Sricati ili šlabekuvati (odatle naziv *šlabikar*) značilo je izgovarati imena slova, primjerice *ka-u-će-a*, a tek potom cijelu riječ — *kuća* (usp. Bežen 2004). U dvjema se početnicama, onima objavljenima u Mlecima 1814. i Trstu 1846, upućuje i u način izgovora pojedinih glasova, što su začeci primjene glasovne metode. Metoda sricanja odredila je i poredak slova: na početku većine početnica nalazila se cijela abeceda predstavljena velikim i malim tiskanim slovima i slovima pisanim kosim knjigopisnim i/ili rukopisnim pismom.

Slijedili su nizovi samoglasnika i slogova te se postupno uvodile jednosložne i višesložne riječi, cijele rečenice i tekstovi, gotovo redovito razdvojeni na slogove.

Sastavljači početnica birali su pak tekstove s naglašenom moralnom poukom, pa su osim liturgijskih tekstova u svoje početnice obilno uvrštavali poslovice, a bile su zastupljene i kratke nabožne i poučne pripovijesti te poučna štiva s tematikom iz svakodnevice seoskoga i dječjega života (usp. Nemeth-Jajić 2010). Katkada se u početnicama navode i savjeti koji upozoravaju na raznovrsne opasnosti, primjerice: "Ne-pij, kad si o-zno-jen i u-mo-ran. Ra-ki-je ni-po-što ne-pij, jer-bo ćeš od nje slab i ne-zdrav po-sta-ti. Ne-i-di k bu-na-ru, k po-to-ku ni k mla-ki, ka-da ni-ko-ga od-ras-tje-nog kod te-be ne-i-ma, da ne-bi u-nutra pa-o i u-to-pio se" (*Abecedar za potrĕbu narodnih učionicah u Hèrvatskoj i Slavonii a napose za vojničku krajinu*, 1848). Pouku o čitanju zanimljivo ilustriraju riječi kojima završava jedna početnica: "Ja'chu knjixicu slovoznanja skoro ostaviti, jerbo vech sve, shto se u njoj zaderxaje, dosta dobro mogu shtiti. [...] Josh se sitjam, kako je gospodin ucsitelj pocseo, kad ja ovo ucsah. On izgovarashe pridamnom svako slovo razborno, dokle'ga i ja onako isto za njim izrekoh, i pokazah [*sic!*] mi biljeg od njega na tabli. On mi dadeh [*sic!*] ovu upravu. Izgovaraj svako slovo razborno, da se odmah od drugih razlucsiti moxe." (*Knjixica slovoznanja za potribu narodnih ucsionicah u C. K. Slavonsko-Srimskoj Kraini*, prema izdanju iz 1845).

U drugoj polovici 19. stoljeća dvojezične su početnice rijetkost. Tada se naime ustaljuje praksa da se one pišu samo na hrvatskome jeziku, a objavljuju se uglavnom u Zagrebu i u Beču. Jedna je početnica izašla u Karlovcu na njemačkome i hrvatskome 1850, naslovljena *Nahmenbüchlein für Kinder in Kroatien*, a jedna u Budimu sljedeće godine na hrvatskome i njemačkome, *ABC ili knjižica slovoznanja za potrĕbu narodnih učionicah u C. K. Slavonsko-Srĕmskoi Kraini*, dok mjesto izdanja *Prve hrvatsko-njemačke čitanke od A. V. T.* iz 1870. nije poznato. U tim se početnicama sve do posljednjega desetljeća 19. stoljeća rabi Gajeva dijakritička grafija sa zamjetnim utjecajem zagrebačke filološke škole. Zaokret je napravljen u *Početnici za pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji*, objavljenoj u Zagrebu 1892, u kojoj se prihvaća tada službeni slovopis hrvatskih vukovaca, pa se dvoglasnik *ie* piše kao *ije* te se uvode slova *đ* i *dž*. Valja ipak pripomenuti da se dvoslov *dž* nalazio i u nekim prijašnjim početnicama pri bilježenju turcizama. Slovopisom hrvatskih vukovaca pisana je još jedna početnica objavljena u Beču 1898, *Hrvatska početnica za opće pučke škole*, koju je priredio Franjo Franković, dok je *Početnica za medjimurske pučke škole*, objavljena *vu Budapeštu* 1897, kajkavska početnica pisana morfonološkim pravopisom i slovopisom zagrebačke filološke škole.

NEPOZNATI ŠULEK

Onodobno učenje čitanja, od pomisli na koje djeca dršću, poznato je kao sricanje slova, šlabikuvanje ili šlabekuvanje. Mendeš opisuje tu metodu ovako:
Ovom metodom slova se uče abecednim redom iz zidnih tabli ili zidnih početnica. Svako je slovo imalo svoje ime. Čitanje se uči sricanjem. Kad bi dijete zastalo, moralo je ponoviti cijeli postupak. Učenik bi upoznao ime slova mehaničkim putem. Za djecu je ova metoda bila izuzetno teška pa su protiv nje prigovorili J. A. Komenski, Pestalozzi i J. J. Rousseau (koji je naziva "bič djetinjstva").

—

J. Vignjević i B. Petrović, Libri & liberi, 2019.

U tom su razdoblju u Zagrebu izašle i tri ćirilične početnice: dvije istoimene, *Bukvar za obće pučke škole*, 1877. i 1883, te *Bukvar za opće pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji* 1894, a u Beču 1899. *Bukvar (Prva čitanka). Priredili H. Grkinić i I. Čabrić*, pa je u Zagrebu, uzmu li se u obzir prva izdanja, objavljeno osam, a u Beču šest hrvatskih početnica.

Početnice druge polovice 19. stoljeća uglavnom su bile namijenjene istodobnom svladavanju čitanja i pisanja (usp. Šulek 1850), a ono se provodilo slogovnom metodom uvedenom *Malom čitankom za početnike* objavljenom u Zagrebu 1850. Po toj metodi "djeca najprije nauče prepoznati i imenovati samoglasnike koji sami po sebi predstavljaju slogove, a i kratke riječi. Zatim učitelj pred njima izgovara svaki samoglasnik s pojedinim suglasnicima, što ponavljaju i učenici" (Bežen 2004). U početnicama su se tako nalazili nizovi smislenih slogova, primjerice *ma ma, i me, mo ma, i ma mo*, koje su učenici izgovarali i

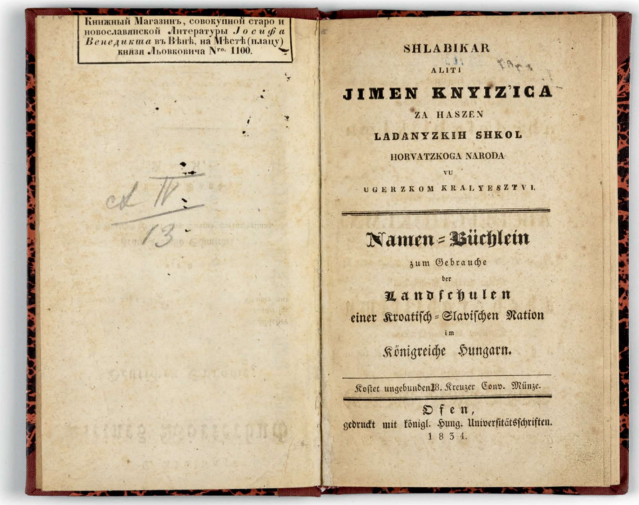
Книжный Магазинъ, совокупной старо и новославянской Литературы Іосифа Венедикта въ Вѣнѣ, на Мѣстѣ (плацу) князя Ловковича No. 1100.

SHLABIKAR
ALITI
JIMEN KNYIZICA
ZA HASZEN
LADANYZKIH SHKOL
HORVATZKOGA NARODA
VU
UGERZKOM KRALYESZTVI.

Namen-Büchlein
zum Gebrauche
der
Landschulen
einer Kroatisch-Slavischen Nation
im
Königreiche Hungarn.

Kostet ungebunden 3 Kreuzer Conv. Münze.

Ofen,
gedruckt mit königl. Hung. Universitätsschriften.
1834.

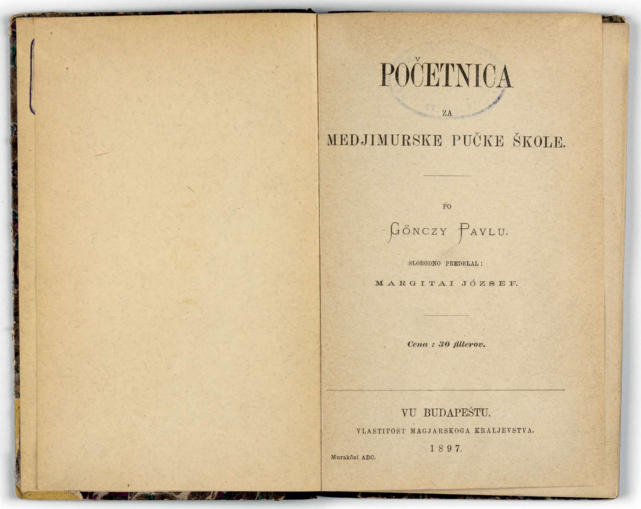

POČETNICA
ZA
MEDJIMURSKE PUČKE ŠKOLE.

PO
GÖNCZY PAVLU.
SLOBODNO PREDELAL:
MARGITAI JÓZSEF.

Cena : 30 fillerov.

VU BUDAPEŠTU.
VLASTITOST MAGJARSKOGA KRALJEVSTVA.
1897.

Shlabikar aliti jimen knyz'ica / Namen-büchlein, Budim, 1834.

P. Gönczy, Početnica za medjimurske pučke škole, Budimpešta, 1897.

spajali u riječi. Slogovna se metoda (slogovanje, slovkanje, silabička metoda) odrazila i na poredak slova, pa se cijela abeceda nalazi na kraju početnice nakon pojedinačne obrade svih slova, a slijed obrade slova određen je njihovim fonetskim i grafičkim svojstvima. Tako se u nekim početnicama prvo obrađuju samoglasnici jer su lakši za izgovor, a u nekima se prednost daje grafički jednostavnijim slovima, usp. primjerice: "Sva su pismena ili slova u ovoj knjigi tako poredana, da ona najprije dête nauči, koja se laglje pišu" (*Početnica za katoličke učionice u austrianskoj carevini*, 1853). Izgledom slična slova također se obrađuju u paru i u skupinama, primjerice *c č*, *s š*, *z ž*, *tj dj gj*. U trima se početnicama, u *Početnici za pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb, 1892), *Početnici za medjimurske pučke škole* (Budimpešta, 1897) i *Hrvatskoj početnici za opće pučke škole* (Beč, 1898), primjenjuje i naizmjenična obrada samoglasnika i suglasnika koja omogućuje više slogovnih kombinacija.

Za razliku od današnjih početnica, po kojima se prvo uče tiskana pa pisana slova, početnice druge polovice 19. stoljeća donose nekoliko mogućnosti: po jednima prvo su se učila mala tiskana slova, po drugima mala pisana slova, a bilo je i onih u kojima su se usporedo nalazila mala tiskana i mala pisana slova, no svima im je zajedničko da su se mala slova učila prije velikih, što je bilo povezano s istodobnim učenjem čitanja i pisanja. Rukopisno je pismo koso s nagibom slova udesno, što pokazuje da se u Hrvatskoj slijedila tradicija uspostavljena u zemljama njemačkoga jezika (usp. Šabić 1995), osim u *Početnici za pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji* (1892), u kojoj se rabi okomito rukopisno pismo svojstveno zemljama romanskoga jezičnoga područja (usp. Šabić 1995).

Tekstovi su i nadalje poučni, no nastoji se da budu što primjereniji djeci. U tom smislu ističe se *Početnica za obće pučke škole* Ljudevita Modca iz 1877, koja je protkana ne samo poslovicama i poučnim pripovijestima nego i privlačnim zagonetkama, dječjim pjesmama i basnama. U svojem završnome dijelu, poput udžbenika iz prirode i društva, donosi tridesetak tematskih cjelina, a oprimjerujemo ih s nekoliko naslova: *Učila i igračke*; *Sgrade i vozila*; *Domaće životinje i zvieri*; *Travožderi i mesožderi*; *Ljudi po rodbini*; *Godina, njezine dobe i mjeseci*; *Novci*; *Mjera vremena, duljine i težine*; *Čovjek*; *Dielovi glave, ruke i stopala*; *Ljudi po dobi i zvanju*; *Tko što radi*; *Čim se što radi*; *Što valja i što ne valja*; *U hramu božjem*; *Svetkovine*. Ima i početnica u koje su uvrštene rimske i/ili arapske brojke i tablica množenja, pa su one služile i za učenje početnog računanja, a od *Početnice za katoličke učionice u austrianskoj carevini* iz 1853. unose se i jezikoslovni sadržaji (usp. Nemeth-Jajić 2010).

U opremanju početnica također se uvode novosti. Početnice nisu više bez ilustracija. Kako bi učenje bilo što zornije, donose se crteži predmeta koji svojim oblikom podsjećaju na oblik slova (npr. crtež mosta za *m*, zmije za z), a *Maloj čitanci za početnike* priložena je i cijela takva slikovna slovarica. Pri obradi slogova u početnicama se nailazi i na oponašanje glasova i zvukova iz prirode koji podsjećaju na izgovor sloga. U navedenim postupcima tako se ogleda primjena tada suvremenih metoda: u prvome postupku fonografičke metode, u drugome metode prirodnih (normalnih) glasova. Nadalje, ciljno slovo/slova počinju se i grafički isticati, izdvojena su, podebljana i povećana, te se time u početnicama javlja i naznaka vizualnoga uporišta. Predvježbe

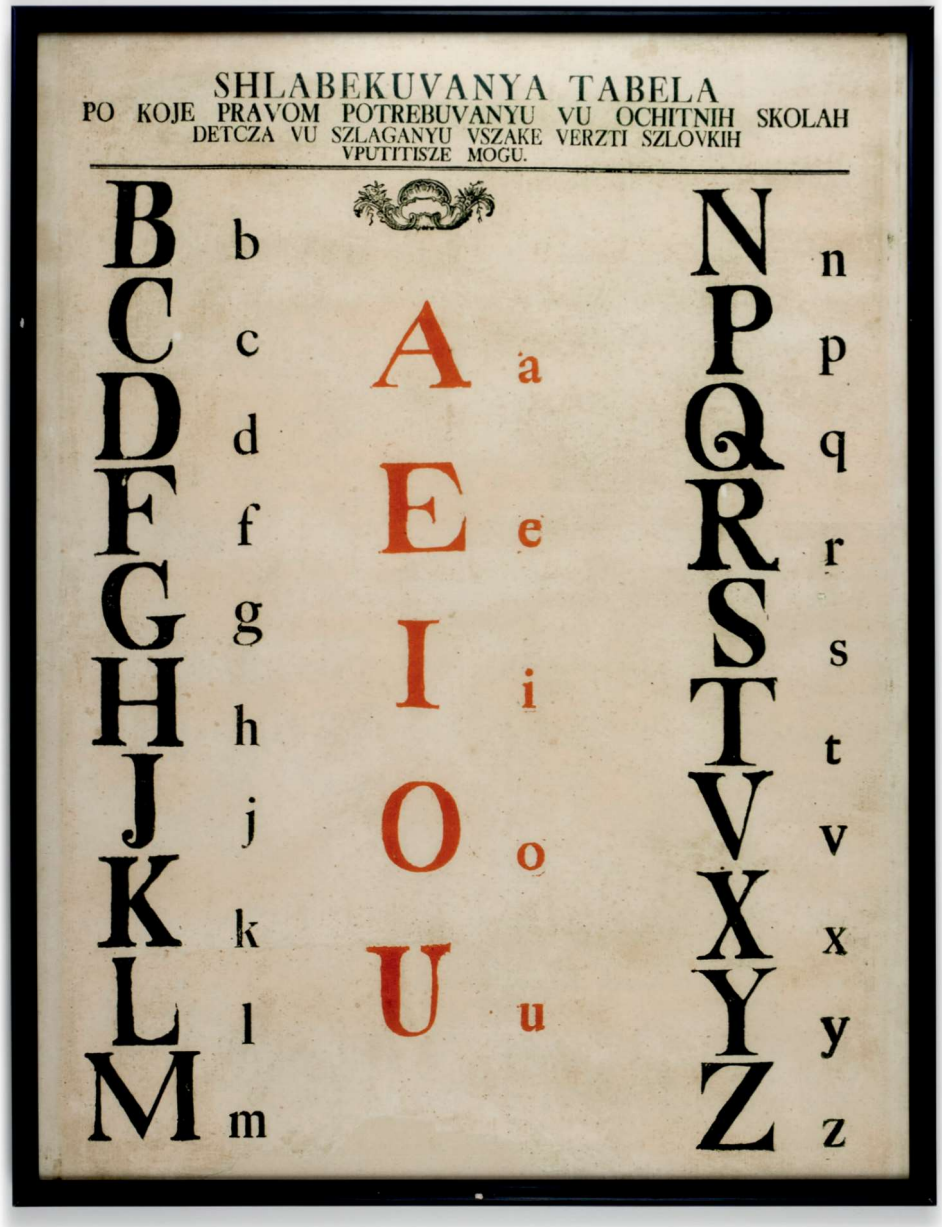

Zidna početnica "Shlabekuvanya tabela", početak 19. st., HŠM Mp 2478.

za čitanje i pisanje, iako su se u nastavnoj praksi provodile (usp. Hermann 1858), sastavni su dio samo dviju početnica, *Prve hrvatsko-njemačke čitanke od A. V. T.* i *Početnice za obće pučke škole* Ljudevita Modca. U Modčevoj su početnici one sustavno razrađene, a razložene su na *Prve vježbe u zrienju i govorenju, ujedno priprava za čitanje* i *Prve vježbe u pisanju*. Ponuđene ilustracije poznatih sadržaja iz dječje svakodnevice u predvježbama za čitanje, slično kao u današnjim početnicama, trebale su potaknuti djecu na govorenje, a predvježbe za pisanje sastoje se od uzoraka ravnih i zakrivljenih crta koji su gotovo istovjetni uzorcima što ih nalazimo u suvremenim početnicama.

Razvojni put od prvih početnica nastalih u 19. stoljeću do onih objavljenih u osvit 20. stoljeća pokazuje da je početnica kao vrsta udžbenika doživjela velike promjene. Pouka čitanja metodom sricanja zamijenjena je slogovnom metodom i istodobnim poučavanjem čitanju i pisanju, što se odrazilo i na redoslijed obrade slova. Početnice se postupno opremaju i slikovnim prilozima, a javlja se i naznaka vizualnoga uporišta. Pri izboru tekstova sve je izrazitije nastojanje da oni budu ne samo poučni nego i djeci privlačni i zanimljivi. Kulturnopovijesno je značajno da se u drugoj polovici 19. stoljeća početnice uglavnom objavljuju samo na hrvatskome jeziku i to najviše u Zagrebu.